

7. Лучицька М. Наратив дитячого світу оповідання Є. Гуцала «Скажений чорнобильський собака»
https://journal.kdpu.edu.ua/world_lit/article/view/1255/1241

8. Навроцька Н. Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру.
<http://surl.li/gfiol>

Деркачова Ольга Сергіївна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

ЗЕЛЕНЕНЬКА

Ірина

**ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНИЙ
ЛАД ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА**

Анотація. Лірична манера письма типового відлігівця Євгена Гуцала нагадує експериментальне панно з класичними та народними мотивами, що примхливо й дотепно переплетені, у залежності від настроєвості, від бажання самого автора конструювати чи писати стихійно, наслідувати християнські ідеали чи проспелувати навколо історії та філософії, дивувати читача чи сповідатися йому в традиційній та дивній образності, завершувати панно чи залишати його відкритим для домислів.

Ключові слова: модернізм, поколіннєві переживання, неоромантизм, символізм, лірика.

Abstract. The manner of Yevgeny Hutsal's lyrical writing, who is considered a typical representative of Khrushchev's thaw, resembles an experimental panel with classical and folk motifs, which are whimsically and wittily intertwined depending on the mood, on the author's own desire to construct or write spontaneously. , imitate Christianity, ideals or wander through history and philosophy to surprise the reader or confess to him traditional and strange images, complete the picture or leave it open for reflection.

Key words: modernism, generational experiences, neo-romanticism, symbolism, lyrics.

Постановка проблеми. Поезія типового відлігівця Євгена Гуцала не є надто численною, однак письменник випрацював ліричну манеру впродовж усього життя, розпочавши писати вірші ще зі шкільної лави, згодом згадуючи це в розмові з Миколою Жулинським: «Один із перших вмістила шкільна стінгазета, це був мій п'ятий чи шостий клас. Вірш називався «Червоний прапор» [4]. У численній спадщині Євгена

Гуцала лірика являє певну константу – ткання з оповідністю: це поетичний цикл «Зелена радість конвалій» (1961 р.), три збірки віршів, що вийшли майже рік-у-рік, а саме «Письмо Землі» (1981 р.), «Час і простір» (1983 р.), «Живемо на зорі» (1984 р.), а під завісу тоталітарної епохи – «Напередодні нинішнього дня» (1989 р.) [2].

Вірші Євгена Гуцала – здебільшого неоромантичні образки та пейзажно-філософські медитації, елегії та притчі, романсові й ноктюрнові твори, у яких де-де прозирає відверта публіцистичність. Інтонації у віршах Євгена Гуцала параболічні: то перманентні, то характеризуються різкими змінами мотивів, переходами від ідилічних до іронічних нот і акордів (автор часто оперує інтонаціями як музикуванням, витворюючи індивідуальну філософію, опираючись на звучання), від власне ліричних до сатиричних, від спогадів до прогностики, від запобігань до застережень – і все це навспак (можна спостерігати емоційну та інтонаційну градації, клімакс і антиклімакс), нагадуючи композиторський експеримент, а саме етюдне, поліфонічне вправління, де авторові-інтерпретаторові, так би мовити, не вистачає фортепіанної клавіатури або ж струн для вираження власного хисту й чуттів, технічного комбінування. Однак на це не було звернено увагу науковців.

Стан досліджень. Епічну, драматургічну та ліричну спадщину відлігівця Євгена Гуцала в контексті руху опору, періоду застою й поза ними досліджували Жулинський М. Г. [4], [5, с. 3], Дончик В. Г. [2], Кравченко А. Є. [10, с. 361], Навроцька Н. П. [11, с. 5–6], Науменко Н. В. [12, с. 230] Тарнашинська А. Б. [16], Пліощ В. В. [13, с. 5–6], Слабошпицький М. Ф. [14, с. 131], Стрельбицький М. П. [15, с. 110], зосередивши особливу увагу на проблемах жанрової природи, інтертекстуальності, на особливостях сюжетотворення, на оглядах психологізму й поліфонізму драматургії та епосу відомого підсоветського відлігівця й герметиста, парадоксального автора з периферійною, конфліктною внутрішньою опірністю. На спадкоємності рис гуцалівських ліричної, епічної традицій та експериментів у творчості наступних поколінь наголошували подільські дослідниці Зелененька І. А. [6, с. 14–15], [7, с. 45–46], [8, с. 168–169], [9, с. 179–180] та Ткаченко В. І. [8, с. 170–171], [9, с. 181–

182], характеризуючи гуманізм в опозиції до космізму, езопову мову в опозиції до трибунства (за імпрезою конформістів і нонконформістів).

У підходах до кваліфікування ліричної спадщини Євгена Гуцала немає сталих міркувань, що їй зумовлює *актуальність дослідження* та своєчасність обсервування навколо образно-символічного ладу поезії. Відтак відштовхуємося від формулювання Наталії Навроцької про те, що формування відлигівця Євгена Гуцала як мистця, «його змузнення відбувалося під сильним струменем поезії, хоч не замкнулося на ній. Віршові імпровазації на тему «Слова о полку Ігоревім», опубліковані у факультетській газеті Ніжинського педінституту, стали своєрідним дебютом Євгена Гуцала. Звернення юнака до прадавньої історії симптоматичне у визначенні ідейних і духовних орієнтирів майбутньої творчості...» [11, с. 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішня, настроєва та зовнішня, тропеїчна поліфонічність віршів Євгена Гуцала очевидна – вона реалізована в химерності переплетень образно-символічних форм і варіюється від тем до мотивів, улягаючи в лад, витворений то в гармонічному мінорі, то в мелодійному мажорі й навпаки; де музика перетікає в одивнену їй латентну природу (що типово для герметичного письма), а природа – у гармонію звучання й візуалізації, із них – у претензійне панно, повне евристики й еклектики, урешті з картинності – у словесне. Тобто маємо справу з постійними метаморфозами, що піддаються й не піддаються філософським роздумам, авторському осяянню, діткливому спостереженню, відчайдушному аналізу скептика, вислизаючи з них.

Уже в ранній поезії «Зелена радість конвалій», у її мелодії, гармонії, малюнковості, наслуханих і надивлених, вочевидь, у Павла Тичини, спостерігаємо це експериментальне химерне плетіння: «О, знову музика – / граційних / білооких / конвалій...» [1]. Думку про парадоксальне (химерне) плетиво явлених ознак підтверджують епітети, що поєднуються лише в рядку, а не за логікою чи за принципом об'єктивної зображальності та лекальності. Окрім того, не розкрито смислове наповнення музичності конвалій, а лише подовжено у спостереженні через емоції з тичининськими ритмами, котрі перебігають із однієї частини в іншу, не витворюючи

завершеність, а змінюючи вектор від розповідності до загадковості, де практично неможливо розірвати тяглість асоціацій для цитування, розбиваючи на ряди чи кільця, вочевидь, як неможливо розділити поліфонію там, де композитор не передбачив поділ на частини, змінюючи ритм, октаву чи модулюючи: «Зелену радість їх я розумію, / Тільки / Не можу перекласти на слова, / Загнати в огорожі / старих понять. / Хто бачив, / Як зводяться октавами дуби, / Хто чув, / Як жіночі / голоси беріз / Хорал співають, – / той у дні весни / Залишить всі папери в установі, / Моря чорнила...» [1].

Загальна особливість поезії Євгена Гуцала – химерне відображення втечі гуманіста в експеримент; поезія стала для майстра своєрідним загерметизованим фарватером серед тоталітарної дійсності, – це зосередження на духовному сприйманні, на відображенні світу з питомою часткою осмислення природності буття (поза всілякими режимними обмеженнями) у метаморфозах і строкатій різноманітності. Микола Жулинський щодо цього узагальнив: «Принцип лірико-романтичного осягнення людини і світу сьогодні не є для мене домінуючим, він – переважно в минулому, хоча, можливо, якісь елементи і збереглись в збірках віршів «Письмо землі», «Час і простір» [4].

Про означуване промовисто свідчать назви збірок, а також назви віршованих творів. Уже в ранній ліриці Євгена Гуцала почали домінувати мотиви замилювання українським світом через сприйняття та відчуття природи – тому в назвах творів фіксуємо процесуальну метафору з антропоморфізацією: «До мене грім у хату залетів...», «Зазирну в душу волошки...», «Мандрує день за літніми вітрами», «Опали з яблунь визрілі слова...», «Половіє тиша в веснянім житті...», «Черничка-ніч запалить свічі...», «Грудневий Буг» [2]. Явищно-світоглядна метафора домінує в поезіях: «Зелена радість конвалій», «На березі блакитного і зеленого морів», «Оселя грози», «На березі блакитного і зеленого морів» [2]. Пейзажні замальовки з латентністю й акварельністю часопросторових координат: «Куди біжить дорога...», «Взимку...», «Осінь...», «Лебеді у полі», «Перший місяць весни», «Птиці», «Розуміння» [2]. Мотиви одивнення природи й досвіду на її лоні, зростання (казкування, казкотворчості) та магічні мотиви (однак це не

шаманізм, властивий поезії Олега Лишеги, і не мольфарство, властиве ліриці Тараса Мельничука, Івана Малковича, Василя Герасим'юка [6, с. 18–19]) знаходимо у таких ліричних творах Євгена Гуцала: «Дитинство? Казочка про білку», «Запилені музейні черепки...», «Пісня про півня» [2]. Найменш численними є ліричні твори про осягнення любові, платонічної, пуританської та земної, що приносить переосмислення власної самості: «Я не знаю, хто ти, звідки ти...», «Білий вірш про білий мармур» [2].

Андрій Кравченко, характеризує стихію творчості Євгена Гуцала як ліричну й тому подібну до прози інших відлигівців, вказав на її своєрідну, тиху суспільну опозиційність, детерміновану образним світом різножанрових творів, – відтак, наголосив на виробленні ще в ранній період «тонкої акварельної манери...» [10, с. 362]. Це дало змогу поглибити спостереження за творчою лабораторією відлигівця: «Євген Гуцало почувався найбільш невимушено, розкуто, живописуючи красу природи й людей, охоче фіксує улюблений ним стан осяяння, здивування перед світом, те медитативне передчуття радості й любові, яке великою мірою визначає загальний настрій його ліричної прози...» [10, с. 362]. Тому еталонними, у сенсі концепційного ліризму, життєствердної філософії, що визначають близькість до поезії, на думку науковця, є такі оповідання Євгена Гуцала: «Олень Август», «Запах кропу», «Скупана в любистку», «Вечір-чечір», «Весняна скрипочка згори» [10, с. 362].

Збірка Євгена Гуцала «Письмо Землі» (1981) нагадує образно-символічне панно, де метафоричні назви фіксують перехід від високої модерністської якості до експериментів із переосмисленням зовнішнього через внутрішнє: «Блакитний час, прикинувшись водою...», «В океані повітря, що хлюпає на долах земних...», «В посушливе літо – в душі чебреці вигоряють...», «Відро защебетало у криниці...», «Весна зіткала вчора гобелен...», «Вознесіння квіток і трави, вознесіння пташок і любові!», «Експромт грози, її палке натхнення...», «Зелена плоть садів, осяяних плодами...», «Лежачий камінь у траві лежить...», «На хмарах горбатих громи роз'їдають возами...», «Нарядившись у квіти й любисток, весна веселилась...» [2]. Пейзажування межує з виявленням та осягненням чуттєвого

світоглядного одивнення: «Бузки. І дощ. І солов'ї хмільні...», «Весна. Розквітнув ломикамінь. М'ята», «Вчора ще недоспілі, а нині уже переспілі...», «Защобетала за вікном ластівка...», «Конвалії цвітуть у молодій траві...», «Ластівки літають над водою...», «Ніч прилітає надвечір, коли починає смеркати...», «Як добре жити при свічках капітанів!» [2]. Екологічна тематика часто звучить у поезіях, де на тлі ліричного наїву домінує то пам'ять, то констатація, що іноді стає банальним або дитинним: «Пітони. Тритони... У клітці дріма ягуар...», «Рятуємо чисте повітря. Рятуємо воду...» [2].

Цікаво, що пейзажна лірика пізнього періоду творчості Євгена Гуцала нагадує у своїх образно-колеристичних явах та в інтонаціях манеру Миколи Вінграновського (вчувається «У синьому небі я висіяв ліс...»): «Князює місяць в синьому князівстві, / у піднебесних синіх теремах» [2, с. 352]. Знаходимо паралелі між сонетом Миколи Вінграновського («Зоря над містом піднімає весла...») та мініатюрою Євгена Гуцала «Лимонний сік вечірньої зорі...»: «Лимонний сік вечірньої зорі / над Києвом у лютому розлито; / земля в зорі бере лимонне мито / й лимонне мито сяє угорі» [2, с. 351]. Вочевидь, надвленим у Миколи Вінграновського є пейзажно-філософське перетворення макро в мікро, що продукувало діалог високих модерністських манер. До прикладу, у поезії Миколи Вінграновського «Лягла зима, і білі солов'ї...» пам'ять двох явлена як мак в одній колісці, а в поезії Євгена Гуцала «Білої зими далеке іго...» здрібнення візуалізується на тлі контрасту виразних форм: «Вітру чорна шабля – гостра шабля / І зорі розтята срібна крапля» [2, с. 350].

Зрілий Євген Гуцало – співець зими, зимові настрої поета відлігівського типу близькі за емоційно-оцінною амплітудою до тих, які домінують у неокласичній поезії Максима Рильського про осінь (ефект весняного переживання в осінню пору), що підтверджують замальовки: «Замело», «Чорна фактура дерев...», «Тут губи беріз побіліли...», «Сиза чайка на воді дніпровій...», «Сани біліють у лузі, в сани запряжено вітер...», «Повітря холодне, мов крига...» [2]. Хоча зрілий автор не відмовляється від експериментів, що поглинають твори: «Льодостани душі... Серце, як криголам, в льодоставах...», «Гнізда іташніні – як радарні, що не змертвіли...» [2]; весна залишається, так би

мовити, банально-молодечою: «Весна, як молодість минає, / весна спливає, як вода...» [2, с. 335].

Мистецька образність у віршах Євгена Гуцала передана доволі широко – подібусмо образи, викликані синестезією, розширені до меж мотивів, у таких ліричних творах: «Весь світ – це музики руда тверда й сувора...», «Древо поезії під небеса виростає...», «Не води весняні, а музика флейти розлита...», «Осінь – у барвистому намисті...», «Ромашко – Офеліє з рідного отчого поля...», «Що ластівка у небі написала...», «У дереві кожному скрипка, говорять, живе...», «У тирлича весняного – бельканто...», «Хто де живе, а я – у неба дзвоні...», «Хто пісню для гледичії складає?», «Чи вам не здається, що гру ви програли, маестро?..», «Древо поезії під небеса виростає...» [2]. Часопросторова образність, філософське осмислення світу, світоглядність домінують у творах: «...І враз на чужині постане», «Куди б поїхати, скажіте, – в світі близькі, в світі далекі?», «Ми народжені сонячним вітром. Дбайливо сповіті...» [2].

Особистісна лірика найчастіше виконана у формах портретування, ескізу, де любовність перебігає в діткливість, подекуди з еротичними мазками, зі заштриховуванням внутрішнього світу: «Із Марфою ми стали гомоніти...», «Із кожним роком дальшаєш мені...», «Губи жіночі, ждучи поцілунку...», «Колись давно тобою марив...», «На березі мого серця...», «Невже тобі забудеться – колись ми...», «О пів на шосту, ввечері, в селі...», «От і все... Мов зоря, одгоріло кохання...» [2]. У ліричних звіряннях Євгена Гуцала чимало дітливості, латентності, залежності від візуального конструювання образу коханої та її втілень, від асоціацій: «Притулюся щокочою...», «Так знай, що став я Місяцем твоїм...», «Такі близькі чомусь мені...», «Ти – віра й надія», «Ти – мов галактика. До того ж – чорноброва...», «Чого ти приходиш до мене уранці, удень і вночі?..», «Я знов сьогодні археолог...», «Я сьогодні погляди збираю...», «Я твоя... шепотіли вуста, шелестіли, мов трави...» [2].

Дещо менше уваги приділив письменник персоналіям української історії та культури, ніби ведучи ойкуменічні трансляції та візії навколо подій, імітуючи спектр ознак навколо особистості, події, явища, жонглюючи етномотивами: «Гей, Остапе Вересаю, наш Гомере

невмирущий...», «Де ти, хато бабина стріхата?», «Княгинє картопле, як народ наш тебе поважає...», «Ми живемо отут, на землі, край Чумацького битого шляху...», «Мов купальське гильце, в срібну нічку на Йвана Купала...», «Сосни гудуть на шоломі піщаного згірка...», «Стриножені коні хропуть уночі за горою...», «Шукаєм папороть. Усе життя шукаєм...», «Рідна мова» [2]. Воснні мотиви начебто зовсім несподівано вигулькують у поезіях: «Грالیся патронами. Грالیся гранатами. Грالیся затворами...», «Осінь ходить на милицях, дзвонить медалями...». Як контрадикторні (на противагу дражливим інтонаціям) Євген Гуцало імплементує в лірику мотиви й образи дитинства: «Діти улітку складають гербарій...», «Дзвіночок сміху – мій син – прокидається вранці...», «Мій син малює крила літакам...», «Малинове. Хрещато. Бузково», «Спомин про нічку-петрівочку видивом встане хрещатим...» [2].

Урешті зрілий Євген Гуцало не боявся іронічного образно-інтонаційного експерименту на тлі трагісу доби, що підтверджує поезія «Біблія степу у чорному кепі» [2, с. 347], де форсовано інфернальні образи Леніна й мавзолею як символи безвиході: «Біблія степу у чорному кепі. Над степом / чорний шуліка, як Ленін у кепі...», а також як вакуумні, що викривили ретрансляцію національної історії з її справжніми взірцями, серед яких письменник називає Тараса Шевченка й Лесю Українку: «Кобзар в мавзолеї і Леся...» [2, с. 347]. Тому далі в поемі «Україніка» Євген Гуцало версифікує: «Шевченка із землі відрито – і зарито / у нашій страждощі на Канівській горі» [2, с. 347]. Слушним є наукове узагальнення Миколи Жулинського щодо не надто помітної, але все ж цікавої (у своєму інструментарії та в палітрі) ліричної сільвети Євгена Гуцала про те, що чи не кожний художник випрацьовує свою образно-стильову систему, знаходячи власний ракурс художнього пізнання світу і, хоча це й парадоксально, розчаровується, прагнучи зруйнувати та заперечити цю систему як недосконалу, відчуваючи потребу в пошуках і знаходженні нового кута зору на людину та на світ [4].

Висновки. Євген Гуцало прямо апелював до гуманістичних цінностей як публіцист, закликаючи водночас захищати та плекати природу, екстраполював у периметрі досвіду відлігівців, до когорти

яких незмінно належав, хоч і розділяв поколіннями переживання представників тихої (герметичної) поезії, андеграунду, загубленого покоління (дисидентів, учасників руху опору, нащадків борців за свободу), що відлунює в еkleктичних натяках, у гармонії та в настроях віршів різних років. Планетарність, дітливо-пуританська любов до всього живого, поєднана з донкіхотством та християнською мораллю – це те, на що відважився автор у межах тоталітарної реальності та сповідував поза нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцало С. Зелена радість конвалій: цикл поезій. *Літературна газета*, 12.IX.1961.
2. Гуцало С. П. Твори: у 5 т. Київ : Дніпро, 1996. Т. 5. 576 с.
3. Дончик В. Проза українського серця. *Урок української*. 2002. № 4. С. 51–54.
4. Жулинський М. Розмову з Євгеном Гуцалом вів Микола Жулинський (1983 – 1986). *Українське слово: хрестоматія української літератури ХХ ст.* Т. 3. Київ, 1994. Електронний режим доступу: https://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/15176/
5. Жулинський М. Відкрився птахам, людям і рослинам... Десять років без Євгена Гуцала. *Слово і час*. 2005. № 8. С. 3-8.
6. Зелененька І. А. «Чні це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152 с.
7. Зелененька І. А., Тищенко Т. А. Національні психотипи подільських міст і сіл у віршах філологічних поетів академічного пштібу в етнолінгвістичному контексті, на тлі збереження духовності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць. Випуск 43*. Редколегія: В. І. Шахов та ін. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. С. 45–64.
8. Зелененька І. А., Ткаченко В. І. Екокатастрофізм поезії Ліни Костенко. *Moderní aspekty vědy : XXVI. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2022. С. 168–179.
9. Зелененька І., Ткаченко В. Етнокультурні коди в українській поезії доби реакції: від дисидентів до герметистів, від Тараса Мельничука до Василя Герасим'юка. *Філологічна освіта і наука: трансформація та сучасні вектори розвитку: наукова монографія*. Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2023. С. 179–193.

10. Кравченко А. Євген Гуцало. *Історія української літератури ХХ ст. : у 2 кн. За ред. В. Г. Дончика*. Київ, 1995. Кн. 2 . Ч. 2. С. 361–367.
11. Навроцька Н. П. Мала проза Євгена Гуцала. Поетика жанру: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2001. 18 с.
12. Науменко Н. В. Каталог як образотворчий прийом у поезії Євгена Гуцала. *Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий збірник*. Вип. 40 / 1. 2010. С. 230–233.
13. Плющ В. Мов дзеркало письменницької душі. *Гуцало Є. П. Твори : у 5 т*. Київ : Дніпро, 1996. Т. 1. С. 5–14.
14. Слабошпицький М. Поміж дерев і людей наодинці з собою : Є. Гуцало : літ. біогр. на тлі епохи. Київ, 2007. № 2. С. 131–143.
15. Стрельбицький М. Цикл «Пісень» Євгена Гуцала. *Проблеми. Жанри. Майстерність : літ.-крит. ст. Уклад. А. Я. Янченко*. Вип. 6. Київ : Радянський письменник, 1981. С. 110–116.
16. Тарнашинська А. Презумпція доцільності: абрис сучасної літературознавчої концептології. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 534 с.

Зелененька Ірина Алімівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

**КОВАЛІВ
Юрій**

**ЛІТЕРАТУРНІ ХИМЕРІЇ
ЄВГЕНА ГУЦАЛА**

Анотація. В статті розкрито перехід Є. Гуцала від ліризованої прози до експериментально орнаментальної, відповідної стилевим ознаками «химерного роману», який знайшов свою нішу в системі «соцреалізму», малодосяжну «політиці партії». Такий поворот у творчій еволюції письменника був достатньо мотивований. Є. Гуцало не потребував ексцентрики. Першорядне значення для нього мало розкриття можливостей гротеску, бурлеску, трагестії, карнавалізації, сміхової культури, властивої фольклору, творчості М. Гоголя, О. Стороженка, Остапа Вишні. Йдучи від традиції, письменник пропонував власний варіант химерій в романі-трилогії «з народних уст» «Позичений чоловік, або Хома Прищепя невірний і лукавий», в якому висвітлено національний характер. В основу твору покладена анекдотична версія обміну чоловіка на теля як привід для розгортання композиційної структури, в якій основні сюжетні лінії відведені орнаментованій фольклорною семантикою історії Хоми Прищепи з